

УДК 343.916

КРИМІНАЛЬНА АГРЕСІЯ ОСОБИ – ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПРИ ВЧИНЕННІ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ

Карпенко М.І., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Національна академія управління

У статті здійснено кримінологічний аналіз групи злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, передбачених розділом XIX Особливої частини Кримінального кодексу України, вчиненню яких суб'єкту злочину сприяють прояви кримінальної агресії. Крім того, проаналізовані і пропонуються шляхи їх можливого запобігання.

Ключові слова: кримінальна агресія особи – військовослужбовця, суб'єкт злочину, злочини проти встановленого порядку несення військової служби, військові злочини, запобігання військовим злочинам, протидія військовим злочинам.

В статье осуществлен криминологический анализ группы преступлений против установленного порядка несения воинской службы, предусмотренных разделом XIX Уголовного кодекса Украины, совершению которых субъекту преступления способствуют проявления уголовной агрессии. Кроме того, проанализированы и предлагаются пути их возможного предупреждения.

Ключевые слова: уголовная агрессия личности – военнослужащего, субъект преступления, преступления против установленного порядка несения воинской службы, воинские преступления, предупреждение воинских преступлений, противодействие воинским преступлениям.

Карпенко М.І. CRIMINAL AGGRESSION of PERSON – SERVICEMAN WHEN PERSON MAKING SOLDIERY CRIMES

In the article done criminological analysis of group of crimes against set order of execution of military service, envisaged by division of XIX of Special part of Criminal code of Ukraine, commission which committer of a crime contributes to manifestation of criminal aggression. In addition, analyzed and offered ways of them possible prevention.

Key words: criminal aggression of person – serviceman, committer of a crime, crimes against set order of execution of military service, soldiery crimes, prevention of soldiery crimes, counteraction of soldiery crimes.

Постановка проблеми. Дослідження питань стосовно особи правопорушника – військовослужбовця, за період незалежності України не отримали належного висвітлення, незважаючи на їх важливість. Тому є потреба продовжити наукову розвідку питань, що стосуються кримінологічної характеристики злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби, особи насильницького злочинця – військовослужбовця, а також інших осіб, визначених законом, насильницькі дії яких здатні проявлятися в кримінальній агресії.

Ступінь розробленості проблеми. Питанням, що стосуються кримінологічних особливостей особи правопорушника – військовослужбовця, за період незалежності України приділяли увагу такі вчені: В.В. Бондарев [1], В.С. Давиденко [2], О.В. Дуйловський [3, с. 143–216], М.Г. Колодяжний [4; 5], Є.Б. Пузиревський [6], О.С. Ткачук [7], М.С. Туркот [8], С.А. Шалгунова [3, с. 83–126] та інші. Комплексних досліджень питань щодо кримінологічної характеристики особи військовослужбовця при вчиненні злочинів проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби опубліковано недостатньо. Окремо варто виділити дослідження, проведене М.С. Туркотом у 2014 р. із приводу проблеми протидії злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам), в якому розкривається кримінологічна характеристика військових злочинів та осіб, які їх вчинили [9, с. 143–216].

Метою цієї статті є спроба проаналізувати агресивні (насильницькі) дії особи – військовослужбовця, при вчиненні військових злочинів та можливості їх попередження.

Виклад основного матеріалу. Особистість людини є багатограним поняттям і щоб його зрозуміти, використовуються знання багатьох наук, зокрема, психології, педагогіки, філософії й інших наук. Але нас цікавить кримінологія, в межах якої вивчаються специфічні властивості особи злочинця, які пов'язані зі злочинною поведінкою, дають можливість знайти певні відмінності, які відрізняють особу злочинця від інших громадян із правомірною поведінкою, є основою для кримінологічної класифікації злочинців, забезпечують індивідуальне прогнозування злочинної поведінки з метою раннього попередження злочинів, допомагають індивідуалізувати кримінальне покарання і віднайти шляхи ресоціалізації правопорушника. Крім того, кримінологію цікавить соціальне походження цих властивостей.

Таким чином, як зазначає В.В. Лунєєв, «під особою злочинця слід розуміти людину, що вчинила кримінально каране діяння, яка володіє сукупністю соціальних кримінологічно значимих властивостей, які у взаємодії із зовнішнім середовищем обумовили злочинну поведінку» [10, с. 87].

Виходячи зі змісту домінуючих спонукань мотиваційної сфери правопорушників і мотивації їх злочинної поведінки, В.В. Лунєєв виділяє чотири типи особистостей злочинця: 1) корисний; 2) насильницький (агресивний); 3) анархічний і 4) легковажний (необережний). Зокрема, на його переконання, «насильницькому (агресивному) типу властиве потворне намагання до самоствердження, проявляння свого «я», зневажливе відношення до інших людей, переоцінка власної персони чи наявність почуття неповноцінності, слабкий внутрішній контроль, низький рівень культури, невірноваженість. Насильницька по-

ведінка для них часто не є засобом досягнення яких-небудь раціональних цілей, а становить «самоціль». Така направленість лежить в основі умисних насильницьких (агресивних) злочинів проти особи (вбивств, тілесних ушкоджень, зґвалтувань), хуліганства, деяких злочинів проти порядку підлеглості і військової честі, військових посадових злочинів» [10, с. 103–104].

Аналізуючи зміст поняття «кримінальна агресія особи», варто враховувати вже наявні його визначення в науці. Зокрема, Ю.М. Антонян під агресією розуміє поведінку, яка проявляється в демонстрації сили, погрози її застосування або у використанні сили стосовно окремої людини чи групи людей. Агресивність, на його думку, – це риса особи, а агресія – її прояв [11, с. 13–14]. А.П. Закалюк під агресивністю розуміє індивідуально-психологічну рису в структурі особи злочинця, а насильство, на думку вченого, є проявом агресії [12, с. 35]. Х. Дельгадо розглядає агресивність людини, як поведінкову реакцію, для якої характерне застосування сили з метою нанесення ушкоджень людям або предметам [13, с. 124]. А.О. Реан агресією вважає будь-які дії, які спричиняють або можуть спричинити шкоду іншій людині, групі людей. Агресивність, на думку автора, – це властивість особи, яка втілюється в готовності до агресії [14, с. 37]. Х. Хекхаузен розуміє агресію, як специфічно орієнтовану поведінку, спрямовану на усунення або подолання всього того, що загрожує фізичній та (або) психічній цілісності живого організму [15, с. 367]. О.Р. Ратінов розглядає агресивність в якості властивості людини як суспільного індивіда, а агресію – прояв агресивності в деструктивних діях із метою нанесення шкоди тій чи іншій особі [16, с. 5]. Інші науковці – Т.В. Алексеева і Н.І. Ковальчишина вважають, що агресія – це мотивована деструктивна поведінка індивіда, що суперечить заведеним правилам і нормам існування людей у соціумі, що завдає моральної, фізичної, матеріальної або психологічної шкоди іншим людям [17, с. 5]. На думку О.В. Григор'євої, «кримінальна агресія – це суспільно небезпечна форма прояву десоціалізації особи, яка пов'язана із протиправним заподіянням шкоди (насильства) з метою спричинення фізичних, психічних страждань, тілесних ушкоджень або позбавлення життя» [18, с. 63]. Як вона зазначає, «сутність кримінальної агресії особи розкривається через взаємозв'язок агресії, як дії деструктивного характеру, засобу заподіяння правомірної шкоди (насильства), агресії, як дії деструктивного характеру, засобу заподіяння протиправної шкоди (насильства) та агресивності, як природної властивості, що генетично притаманна людині або її індивідуально-особистісної риси і полягає у тому, що:

1) деструктивні дії, пов'язані з правомірним заподіянням шкоди (насильства), мають характер захисної агресії і є проявом агресивності, як природної властивості, генетично притаманної людині;

2) деструктивні дії, пов'язані з протиправним заподіянням шкоди (насильства), мають характер кримінальної агресії і є проявом агресивності як індивідуально-особистісної риси особи, що включає в себе: жорстокість, ворожість, запальність, дратівливість тощо;

3) захисна агресія знаходить свій найбільший прояв у правомірному заподіянні шкоди (насильства) – необхідній обороні;

4) правомірність захисної агресії як деструктивної дії, пов'язаної із заподіянням шкоди (насильства), обумовлена наявністю чітко визначених законодавцем критеріїв, які характеризують: суспільно небезпечне посягання (наявність та дійсність суспільно небезпечного посягання); умови, що характеризують захисні дії (мета – захист цінностей, які безпосередньо вказані в ч.1 ст. 36 КК України: права та інтереси особи, яка захищається, інших осіб, суспільні інтереси або інтереси держави; шкода має заподіюватися лише особі, яка вчиняє посягання, а не будь-якій іншій особі; захист не має перевищувати меж необхідної оборони);

5) захисна агресія, як деструктивні дії, набуває характеру заподіяння протиправної шкоди (кримінальної агресії) у разі невідповідності критеріям правомірності необхідної оборони (наприклад, перевищення меж необхідної оборони)» [19, с. 128].

Що стосується кримінальної агресії особи у військових злочинах, то така поведінка військовослужбовця – правопорушника, може мати місце в разі вчинення злочинів, передбачених статтями 402 (непокоря), 404 (опір начальникової або примушування його до порушення службових обов'язків), 405 (погроза або насильство щодо начальника), 406 (порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості), 426-1 (перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень), 431 (злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні), 433 (насильство над населенням у районі воєнних дій), 434 (погане поводження з військовополоненими) Кримінального кодексу України. Опосередковано така поведінка не виключається за певних обставин і в разі вчинення злочинів, передбачених статтями 410, 418 (порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання), 421 (порушення статутних правил внутрішньої служби), 426 (бездіяльність військової влади), 432 (мародерство) КК.

Ведучи мову про кримінологічну характеристику особистості злочинця у сфері військових злочинів, М.С. Туркот поділяє їх на дві групи. Це ті військовослужбовці, що не є військовими службовими особами в разі вчинення злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК, і військові службові особи, які є суб'єктами злочинів, передбачених ст. ст. 425 – 426-1 КК. Розкриваючи портрет першої групи військовослужбовців, він зазначає: «... на свідомість особистості військовослужбовців цієї категорії, які вчиняють злочини під час проходження або несення військової служби, впливають такі ганебні звички, погляди на життя, як культ неповаги до іншої людини, небажання виконувати будь-які обов'язки військової служби, допомагати товаришам по службі, ігнорування вимог статутів і військової дисципліни, агресивна поведінка у конфліктній ситуації ...» [8, с. 78]. Що стосується військових службових осіб, то М.С. Туркот поділяє їх на дві категорії, відносячи до другої категорії тих, хто вчиняє злочини, передбачені статтями 425 – 426, 410 КК України (в разі заволодіння військовим майном шляхом зловживання службовим становищем). Характеризуючи їх, він зазначає: «Для зазначеної категорії злочинців, зважаючи на їх антисоціальне спрямування, характерним є агресивно-зневажливе ставлення до інших осіб, передусім до підлеглих їм по службі осіб, яке може полягати у нехтуванні їхні-

ми правами і соціальними потребами, перекручуванні службових обов'язків, позбавленні підлеглих премії, віддаванні неправомірних наказів (розпоряджень) ... » [8, с. 80].

Конкретизуючи характеристику окремих категорій військовослужбовців при вчиненні, зокрема, злочину, передбаченого ст. 406 КК, то І.М. Мацкевич зазначає: «... пропонуємо наступне визначення типу особи правопорушника, який вчиняє протиправні діяння в сфері міжособистісних відносин – це військовослужбовець строкової служби холеричного типу з психікою, яка не склалася, і найбільш криміногенним віком, добре розвинутий фізично, має досвід підліткової агресивно-анархічної поведінки і клеймо соціального аутсайдера» [20, с. 46]. Стосовно особи офіцера – правопорушника (який може бути суб'єктом злочину, передбаченого ст. 426-1 КК України – прим. автора), то І.М. Мацкевич зазначає, що «це особистість холеричного типу, яка має досвід агресивно-насильницької поведінки і піддалася впливу негативних факторів армійської і соціальної дійсності» [20, с. 53].

Даючи загальну характеристику типології особистості порушника статутних правил взаємовідносин, В.В. Бондарев зазначає, що «цю категорію злочинців слід відносити до насильницького їх типу, однією з поширених форм якого є умовно «престижна», тобто група злочинців, які вчиняють злочини з метою зайняти більш високе становище в колективі, завоювати авторитет серед товаришів по службі з наміром привласнити собі права з одночасним звільненням від обов'язків. Злочинна поведінка таких осіб – це організоване фізичне і психологічне насильство, що утверджує їх домінуючий соціальний статус» [21, с. 109]. При цьому В.В. Бондарев виділяє два типи особистостей цієї категорії злочинців, зокрема, «перший тип – це військовослужбовці, у яких установка на застосування насильства сформувалася в основному ще до військової служби завдяки негативним умовам виховання, стійка їх протиправна поведінка має характер активної опозиції цінностям суспільства. ... Другий тип – це військовослужбовці, у яких переконання щодо допустимості насильства у стосунках виникло під час проходження служби під впливом існуючих фактів порушення статутних правил взаємовідносин у перші місяці служби. Такі особи, як правило, вчиняють ситуаційні злочини або втягуються у злочинну діяльність особами, які належать до першого типу» [21, с. 109–110].

Висновки. Проаналізовані в науковій статті і зазначені в списку використаних джерел публікації науковців – фахівців у галузі юридичної і інших наук, розкривають суть, зміст і характер прояву кримінальної агресії в окремих групах військових злочинців. Володіючи цими знаннями і професійно їх застосовуючи, можна на початковій стадії профілактики попередити частину суспільно небезпечних злочинів у військовій сфері.

Зокрема, О.В. Григор'єва зазначає, що «запобігання насильства (агресії) військовослужбовців має здійснюватися на двох рівнях: загальнодержавному та індивідуальному.

Загальнодержавний рівень запобігання повинен вчиняти вплив на причини насильницьких злочинів, які вчиняються військовослужбовцями, існування яких залежить від стану економіки, ідеології тощо.

Індивідуальний рівень запобігання має враховувати кримінологічні ознаки особистості на-

сильницького злочинця, який проходить службу в Збройних Силах України, її соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові та психологічні характеристики, моральні та емоційні властивості» [22, с. 20].

На даний час зусиллями фахівців напрацьовано достатню пропозицій з покращення профілактичної роботи серед військовослужбовців і інших категорій громадян по зменшенню кількості правопорушень.

«Реформування та розвиток Збройних Сил, забезпечення їх відповідного функціонування повинно мати всебічно розроблену, комплексну за своїм характером концепцію запобігання (попередження та профілактики) правопорушень, яка передбачає цілу систему заходів соціально-економічного, морально-психологічного, правового, навчально-виховного, духовно-культурного, організаційного та інших напрямків» [23, с. 197]. Ефективність цієї роботи серед військовослужбовців буде мати позитивні результати, коли така співпраця буде здійснюватися комплексно, всебічно і постійно. Мова йде про співпрацю не лише органів військового управління, військового командування, військової юстиції, але й інших органів державної влади, громадських організацій і окремих громадян. Це потребує від держави відповідних матеріальних, фінансових затрат і організаційних заходів, які повністю окупляться в перспективі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондарев В.В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Київський національний університет імені Тараса Шевченка / В.В. Бондарев. – К., 2001. – 20 с.
2. Давиденко В.С. Профілактичні дії слідчого при розслідуванні порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглих // Розслідування насильницьких злочинів, вчинених військовослужбовцями: проблеми тактики та методики: Монографія / В.С. Давиденко. – К.: Атіка, 2010. – 272 с.
3. Шалгунова С.А., Дуйловський О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам і правопорушенням серед військовослужбовців внутрішніх військ (Національної гвардії) Міністерства внутрішніх справ України // Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: колективна монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – 340 с.
4. Колодяжний М.Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 191–197.
5. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні // М.Г. Колодяжний / Питання боротьби зі злочинністю. – Х.: 2013. – Випуск 26. – С. 109–117.
6. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Харківський національний університет внутрішніх справ / Є.Б. Пузиревський. – Х., 2011. – 21 с.
7. Ткачук О.С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців: монографія. – К.: КНТ, 2007. – 172 с.
8. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 2 (40). – С. 76–82.
9. Туркот М.С. Проблеми протидії злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам) // Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України: наук.-практ. посіб. / [М.С. Туркот, П.П. Богущкий, С.І. Дячук, І.В. Вернидубов, С.П. Сегада]. – К.: Видавничий дім «АртЕк», Національна академія прокуратури України, 2014. – 246 с.

10. Лунеев В.В. Криминология. (Причины, предупреждение и методы изучения преступлений в Вооруженных Силах СССР): учебник / В.В. Лунеев. – М.: Военный Краснознаменный институт. – 1986. – 356 с.
11. Антонян Ю.М. Психология убийства / Ю.М. Антонян. – М.: Юрист, 1997. – 304 с.
12. Закалюк А.П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: у 3 кн. // А.П. Закалюк. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007 / Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 2007. – 712 с.
13. Дельгадо Х. Мозг и сознание / Дельгадо Х. [пер. с англ. Л.Я. Белопольского]. – М.: Мир, 1971. – 263 с.
14. Реан А.О. Агрессия и агрессивность личности / А.О. Реан // Психологический журнал. – 1996. – № 5. – С. 3–19.
15. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность: в 2 т. // Х. Хекхаузен; [пер. с нем. Д.А. Леонтьева]. – М.: Педагогика, 1986 / Т. 1. – 1986. – 406 с.
16. Ратинов А.Р. Насилие, агрессия, жестокость. Криминологическо-психологическое исследование / А.Р. Ратинов. – М.: 1990. – С. 5–15.
17. Алексеева Т.В. Психология подростковой злочинності: [навчальний посібник] / Т.В. Алексеева, Н.І. Ковальчишина. – Донецьк: «Ноулідж», 2010. – 335 с.
18. Григор'єва О.В. Правові засади запобігання кримінальної агресії / О.В. Григор'єва // Юридична наука. Науковий юридичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 57–65.
19. Григор'єва О.В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність / О.В. Григор'єва // Юридична наука. Науковий юридичний журнал. – 2014. – № 8. – С. 123–130.
20. Мацкевич И.М. Криминологическая характеристика личности преступника – военнослужащего срочной службы // И.М. Мацкевич, В.Е. Эминов. Преступное насилие среди военнослужащих – М.: Юрист. – 1994. – 104 с.
21. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження). – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – 2002. – 272 с.
22. Григор'єва О.В. Агресія особистості та її криминологічний прояв в насильницьких злочинах у Збройних Силах України // Право військової сфери. – 2006. – № 12. – С. 18–20.
23. Карпенко М.І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та криминологічне дослідження) / За заг. ред. В.К. Матвійчука: монографія. – К.: КНТ, 2006. – 232 с.